

GÖMÖRI GYÖRGY

A szabadságharc emlékezete egy 1850-es kiadványban

GÖMÖRI GYÖRGY (1934) London

Egy évvel Világos, a szabadságharc bukása után vagyunk. Petőfi Sándor halott, Jókai Mór, Sárosi Gyula és számos magyar író bujkál, többen külföldre menekültek vagy emigráltak. Az „irodalmi élet” tetszhalott, működnek az osztrák katonai törvényszékek (Jósika Miklóst távollétében halálra ítélik), és virágozik a cenzúra. Ennek ellenére Pesten kinyomtatnak egy gyűjteményt, amely felvonultatja a magyar írók és költők legjavát, akik nem tesznek lakatot a szájukra. A kiadvány szerkesztője Szilágyi Sándor, nyomdása és kiadója egy Geibel Ármin nevű (alighanem izraelita) polgár, a címe: *Magyar írók albuma*. Szilágyi korábban kiadott egy *Magyar emléklapok* című gyűjteményt, amit a cenzor azon nyomban betiltott. Ezután a *Magyar írók füzeteivel* próbálkozott, ennek négy darabja jelent meg, míg a végén, talán a negyedik füzet (1850. októberi?) betiltása után látott napvilágot együttes kiadásban a fent említett *Magyar írók albuma*.¹ Mivel ez a kiadvány kevésbé ismert, illetve feldolgozott, érdemes vele kicsit hosszabban foglalkozni.

Mindenekelőtt: az antológia huszonkét szerzője közül alig van olyan, aki teljes nevén szerepelne. Vagy kezdőbetűkkel, vagy megcsonkított névvel írják alá költeményüket, illetve elbeszéléseiket. Ez csak fél-inkognitó, hiszen a stílusból ráismerni „A”-ra, hogy ez Arany János, illetve „Cs. A.”-ra, hogy itt Csengery Antaltól van szó. Nem érik tehát meglepetések a cenzort: a gyűjtemény császár- és királyellenes, vagyis a benne szereplő forradalmárok és békepártiak megegyeznek abban, hogy egyöntetűen gyászolják a szabadságharc bukását, illetve a magyar függetlenség végzetesnek látszó elvesztését.

A szerzők egy része gyászol, más része provokál. Csengery tanulmánya Szemere Bertalanról különösen érdekes, mert először dicséri Szemerét mint szónokot és mint a magyar törvényhozás fontos emberét, hogy aztán így fejezze be szövegét: „S 1849-ben az egyetlen alkotó, rendező tehetőség volt Kossuth ministeriumában. Innen van, hogy azok is legtöbb bizalommal tekintenek reá, kik fennhangzó miniszterelnöki programja iránt semmi rokonszenvet nem mutattak.”² Vajon Csengery nem tudja, hogy Szemere emigrált? Ha igen, miért hiszi azt, hogy békepárti kritikája elég ahhoz, hogy a cenzúra ezt átengedje? Esetleg ezt még Világos előtt írta? Mindenesetre a kiadvány alatt az 1850-es évszám szerepel, ellentétben azzal, amit Sötér István ír Csengery tanulmányáról, amit ő 1851-re keltez.³

Egy másik, még provokatívabb szöveg Zalár József verse, *A lengyel és a honvéd*. Zalárról azt írja a lexikon, hogy „Damjanich tábori történetírója” volt,⁴ tehát naprakészen ismerte a szabadságharc történetét. Kitűnik ez a *Magyar írók albumában* közölt verséből is, ami kilenc versszakban mondja el egy epizód – a váci ütközet – történetét. A vers a lengyel légió dicséretével kezd: „Bátor gyerekek voltak ők mindnyájan, / Vérókból már ivott a Visztula...”, s azzal folytatódik, hogy a vezérek mindig oda állították őket, „hol legforróbb a harcznak dagálya / S legdrágább a vér és a győzelem”.⁵ A lengyelek jól harcolnak, de kicsit dicsekvőek, és mindig saját magukat állítják példának a magyar honvédek elé. Vácnál azonban, ahol egy hidfőt kell bevenni, nem hajlandók magukat feláldozni, mert úgy látják, túl nagy lenne az embervesztés a győzelemért. Ezért „vak Földváry”, a csapat vezére, dühösen a lengyelek tartózkodása miatt, a honvédeket hívja rohamra, akik követik, és „bár sok / honvéd elhullt, de végre győztek”.⁶ Versének utolsó szakaszában Zalár (aki 1849-ben *Szabadság-dalok* címen adott ki egy verseskötetet) így tesz igazságot: „Bátor volt a lengyelhad ezután is, / És büszkéek voltak rá, hogy lengyelek; / De többé nem hallotta senki tőlük: / »– Honvédek, illy vitézek legyetek!»”⁷

Nem tudni, pontosan mikor jelent meg Szilágyi Sándornak ez a gyűjteménye, talán 1850 októberében vagy karácsonyán. A benne lévő versek arra utalnak, hogy Szilágyi anyaga, illetve annak nagyobb része már 1849 karácsonyán kész volt, hiszen Gyulai Pál *Karácson éjszakáján* című verse nem vonatkozhat másra, mint 1849 sötét karácsonyára. Ez a költemény megadja az egész kiadvány hangvételét, idézzünk pár sort Gyulai befejező versszakából: „Özvegyek siralma, árvák sohajtása. / Némulj el bánatom, hisz nem egyedül vagy, / Sokan vannak veled e széles hazában.”⁸

Még két olyan vers van ebben az akkori irodalmat reprezentáló albumban, ami különös figyelmet érdemel a gyorsan kibontakozó Petőfi-kultusz szempontjából. Az egyiket Arany János írta, a Segesvárnál elesett költő talán legjobb barátja, Petőfi Zoltán keresztapja. A címe *Emléklapra*, és bár ez a vers 1850-es keltezéssel, kisebb helyesírási különbségekkel szerepel Arany János összes verseiben,⁹ biztosra vehető, hogy annak az évnek az első hónapjaiban íródott, amikor még nem lehetett biztosat tudni Petőfi Sándor sorsáról. Arany még azt reméli, hogy Bem seregének maradékaival Petőfinek is sikerült kijutnia Nyugatra, ezért írja az első versszakban: „Meddig heversz még pusztá kis lap, itt? / Jer, jer: megírlak és könnyű hajódat / Nyugati szellők árnába vetem”, hogy aztán ezzel a két, mindvégig ismétlődő sorral fejezze be a versszakot: „Vidd asszonyodnak, egyszerű lapocská, / Szíves, de bánatos üdvözetem!”¹⁰

Mi ez a lap vagy „lapocská”? Erről is útbaigazít a *Magyar írók albuma* 45. oldalán írt lapalji szerzői jegyzet, ami szerint „Egy emlékkönyvi fehér lapra, mit szerző még júliusban, 1849[-ben] magához vett”.¹¹ Ez, úgy gondolom, minden kétséget eloszlat, itt Petőfiné Szendrey Júlia saját emlékkönyvéről, *album amicorumáról* van szó, amiből Júlia kitépett vagy kivágott egy lapot, s azzal adta oda Aranynek, hogy írjon rá valamit. Mivel Arany nem szerette a rögtönzéseket, egyelőre nem írt semmit a valószínűleg Nagyszalontán náluk hagyott emléklapra, de később az ilyenkor szokásos rövid vers vagy szentencia helyett egész versben köszöntötte a már gyászoló Júliát, illetve elevenítette fel „az eltűnt hiv barát” emlékét. Bár Arany azt mondja versében, hogy ő is gyászol, mivel „nem bír reménnyel”, azért még fenntart magának egy csipetnyi reményt, hogy Petőfi megmenekülhetett. A lapalji jegyzet ugyanakkor kicsit félrevezet, mert 1849. július vége lehet ugyan Petőfi eltűnésének, illetve halálának dátuma, de Arany utoljára alighanem 1849 májusának végén, Petőfi anyjának temetése után látta utoljára a költőt, amikor az Zoltán fiáért Nagyszalontára utazott. Mezőberényből július elején Nagyváradon át ment Bem seregéhez, hiába hívta őt Szalontára megint Arany.¹²

Nem sokkal később, 1850 júniusában Szendrey Júlia már biztosan tudja, hogy Petőfi már nem él, ugyanakkor kényszerhelyzetben van: ha nem megy gyorsan férjhez, kilakoltatják Pestről. Ma már tudjuk, ezért megy hozzá hirtelen, a teljes gyászév letelte előtt, 1850. július 21-én Horvát Árpádhoz, amivel kiváltja Arany János haragját: eredménye *A honvéd özvegye*, amit az *Összes költemények* 1850 augusztusára datál. Ez a majdnem-ballada *Hamlet*-mottóval kezdődik: „Gyarlóság, asszony a neved!”,¹³ és a „honvéd”, azaz Petőfi kisértetének megjelenésével tetőzik Júlia új menyegzőjén. Jóllehet ez nem „objektív” szellem, akit többen is látnak, mint a *Hamlet*ben, hanem csupán a fiatalasszony képzetének szülötte, tehát nyugodtan elfelejthető. Ugyanakkor az *Emléklapra* visszafogott fájdalommal jobb vers, mint a Júliát helyzetének tisztázása nélkül indulatosan megbélyegző haragos-gúnyos *A honvéd özvegye*.

1850 olyan év, amikor Arany még teljesen Petőfi eltűnésének, illetve halálának hatása alatt áll. Több versben utal arra, hogy a szabadságharc bukása és Petőfi távozása súlyos törést jelent életében. Erről szól az 1850. február 15-re keltezett *Évek, ti még jövendő évek...*,¹⁴ és pontosan érzékelteti az életre szóló veszteséget a *Letésem a lantot* (1850. március 19.) bánatos refrénjével: „Hová lettél, hová levél / Oh, lelkem ifjusága”.¹⁵ De még egy ekkoriban írt, viszonylag derűlátóbb Arany-versben is előbukkan néhány sor Petőfiről. Amikor 1850 őszén a „törökországi bujdosásából visszatérő” Egressy Gábort, a színészt üdvözli, nem tudja megállni, hogy ne panasolja el a mindkettőjüket érintő és szüntelen szomorúságra készítő hiányt: „Ő, kit úgy szerettem, ő, kit úgy szeretted, / A közös barát nincs örömnepednél, / Lantja mélyen hallgat.”¹⁶

Bár lelke mélyén már tudja, hogy Petőfi már nem él, Egressy hazatérése még felcsillant egy „csalóka reményt” az elmagányosodott költőben. De Júlia férjhezmenetele és egy, az Egressy által már ismert szemtanú jelentése, illetve a színész Aranyhoz írt levele után,¹⁷ 1851-re már nem fér kétség ahhoz, hogy az *Egy gondolat...* költője elesett a kozákroham által eldöntött csatában. Az *Emlények* című, csak évekkel később kiadott költemény első versszakában Arany már múlt időben beszél Petőfiről: „Ki nékem álmaimban / Gyakorta megjelenysz, / Korán elhunyt barátom, / Van-é jel síri fádon, / Mutatni, hol pihensz?”¹⁸ Mint tudjuk, erre a válasz nemleges, hiszen a segesvári tömegsírnak még sokáig kell várnia emlékmegjelölésre.

De hogy mennyire maradandó emléke Arany Jánosnak Petőfi, jelzi egy harminc évvel a költő halála után, 1879-ben írt vers, amiben megint felbukkan az álom-motívum: „Álmaimat gyakran látogatod most is / Rég sír fedez, oh, de nem nyughatol ott is”. A négy versszakból álló vers harmadik szakaszában az öregedő Arany a hírnévben egyre gyarapodó Petőfit állítja szembe, azt véelve, hogy Petőfi költészetét újabb nemzedékek öröklik, akárcsak egy „közös eszmét”.¹⁹ Magyarán mondva, ha a világszabadság és a köztársasági államforma nem is valósult meg, a kiegyezéssel Magyarország

visszatért az 1848-as eszmékhez, s 1879-ben magáénak tekinti Petőfi Sándort. Arany János persze nem sejtette, hogy Petőfi eszméi még három-négy nemzedékkel később is érvényesek lesznek, és szelleme még 1956-ban is hatni fog.

De visszatérve a *Magyar írók albumához*, abban még egy szép vers gyászolja Petőfit, az Arany-nál jóval fiatalabb, 1829-ben született „Sz... [Szász] Károly” verse. Ez a *Hallom dalaidat...* című vers az *Emléklapoknál* jóval részletesebben, tizenkét versszakon át kíséri végig Petőfi életútját, a második versszakban a *Cipruslombokra*, a harmadikban a *János vitézre* utalva. De a vers bizonyos értelemben az ötödik versszakban tetőzik:

„Hallom a szabadság szilaj énekeit, / Mik tulharsogták a forradalom szavát. / Mellyek megindíták a veszteglő rónát, / S forró lángba hozták a karpátok havát. / A vész elszégyenült erőtlen hangjában, / S a fene vad állat felsítt barlangjában.”²⁰

Bár a gyászolt költő neve nem hangzik el, két szakasszal arébb bárki ráismerhet alakjára, hiszen Szász felteszi a szónoki kérdést: „Ki maradt vón otthon vesztegelve, / Mikor elkiáltád te a »Talpra magyar!«-t!”²¹ Ezután jött a „végveszély”, aminek eredményeként elhallgatott a lant, és a csatában kettétört a kard. A befejező rész képzeletben felidézti „a futó magyar sereget” és Petőfi „halvány” árnyékát, azaz kísértetét. Itt azonban enyhe képzavarba szalad bele Szász, amikor így folytatja: „A véres homlokok, szétzilált fürtökben / A te visszajáró *lelked* áll előttem”.²² Én kurzíváltam a „lélek” szót, hiszen Petőfi éppenséggel Szász által ismert testi valójában jelenik meg előtte, kezében vértől csöpögő karddal. Ez után a melodramatikus felütés után szép lezárása a versnek az utolsó szakasz, ami nem a halott költő képével, hanem költészetén keresztül próbálja feltámasztani Petőfi Sándort:

„Nem tudom feledni hatalmas éneked! / Mire emlékeznék még a szív a multból, / Ha dalodat s vele téged is elfeled? / Dalodon merengve a szív visszagondol / S mint idéző szóra, te kikelsz sírodból.”²³

JEGYZETEK

¹ NEMESKÜRTY István, *Diák, írj magyar éneket! A magyar irodalom története 1945-ig*, II. kötet, Gondolat, Budapest, 1983, 493.

² SZILÁGYI Sándor (szerk.), *Magyar írók albuma*, Pest, 1850, 45.

³ SZEMERE Bertalan, *Utazás külföldön. Válogatás Szemere Bertalan nyugat-európai útinaplójából*, Helikon, 1983, 472.

⁴ *Új magyar irodalmi lexikon*, szerk. PÉTER László, 3. kötet, P–Zs, Akadémiai, Budapest, 1994, 2301.

⁵ SZILÁGYI, *i.m.*, 95.

⁶ *Uo.*, 96.

⁷ *Uo.*,

⁸ *Uo.*, 3.

⁹ ARANY János *összes költeményei*, Szépirodalmi, 1964, 108.

¹⁰ *Uo.*, 45. A *Magyar írók albumában* „nyugati” áll a régies „nyúgoti” helyett.

¹¹ SZILÁGYI, *i.m.*, 45. Szendrey Júlia albuma legjobb tudomásunk szerint elveszett.

¹² Kassák Lajos idézi erről Arany János jegyzetét: „Miért nem jött [Petőfi] Szalontára? Mert Berényből Váradra egyenesebb... s ő sietett meghalni”. Szép szó, 1936, 4/5, illetve KASSÁK Lajos, *Csavargók, alkotók*, Magvető, 1975, 139.

¹³ ARANY, *i. m.*, 130.

¹⁴ *Uo.*, 115.

¹⁵ *Uo.*, 120.

¹⁶ *Uo.*, 140.

¹⁷ Egressy 1850. szeptember 16-án tért vissza Törökországból, de csak egy évvel később kapott hivatalosan kegyelmet. Egy héttel később már levelet írt Arany-nak, amiben beszámolt Petőfi halálának körülményeiről: idézi Szűcs Gábor, *Petőfi halála*, Corvina, 2011, 46.

¹⁸ ARANY, *i. m.*, 350.

¹⁹ *Uo.*, 577.

²⁰ SZILÁGYI, *i.m.*, 308. Itt a korabeli helyesírást használtam. A „karpátok” nyilvánvalóan ma „Kárpátok” lenne, a „felsítt” szó pedig „felsírt”-nek felel meg.

²¹ *Uo.*

²² *Uo.*

²³ *Uo.*, 309.